

skie „casas parroquiales con sus sitios adyacentes” tłumaczy „Pfarrhöfe mit Zubehör im Gebiet” uzupełniając w przypisie, że „im Gebiet” należy rozumieć również jako „in den Ortschaften” (konkordat z Boliwią z 1957 r. — s. 20). Staranność wydawcy jest widoczna również w przypadku informowania o wadliwej formie przekazu w innych wydawnictwach (np. s. 345 i inne). Niekiedy jednak wydawca wyjaśnia dodatkowo sprawy oczywiste. W konkordacie z Łotwą tłumaczy „Président du Conseil” na „Kammerpräsident” zamiast od razu, tak jak to uczynił w przypisie, na „Ministerpräsident” (s. 289). W tekście art. 28 pkt 8 konkordatu z Polską „les terres arables” tłumaczone w Dzienniku Ustaw na „ziemie rolne”, a przez hierarchię kościelną na „ziemie orne”² wydawca chyba nie najlepiej tłumaczy przez „der anbaufähige Grundbesitz” (s. 327). Wydawca nie wyjaśnił również we wstępie, dlaczego w przypadku konkordatów dwujęzycznych wybiera do tłumaczenia np. język hiszpański bądź portugalski, a nie włoski.

Wydawca zastrzegł się, że bibliografia ma charakter selekcyjny, ale jest ona jednak zbyt uboga, szczególnie dla krajów Europy wschodniej, i nie obejmuje nawet pozycji monograficznych³.

Oceniając przydatność wydawnictwa należy stwierdzić, że mimo staranności opracowania, brak określonej koncepcji edytorskiej jest powodem, dla którego i praktycy, i historycy prawa nie będą mogli ograniczyć się do zawartości tomu i szukać uzupełnień tekstów gdzie indziej.

JERZY WISŁOCKI (Poznań)

Andor Csismadia, *A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy — korszakban.* (Rozwój stosunków prawnych i ich realizacja między państwem węgierskim a kościołami w okresie rządów Horthyego). Budapest 1966, Akadémiai Kiadó, ss. 442.

Badania nad historią rozwoju prawa i stosunków wyznaniowych nie są dotychczas wśród państw socjalistycznych dostatecznie rozwinięte i dlatego należy powitać z uznaniem nową pracę na ten temat, wydaną przez Węgierską Akademię Nauk. Autor, kierownik Katedry Historii Państwa i Prawa na Uniwersytecie w Pécs, oparł swoje badania na gruntownych studiach archiwalnych przeprowadzonych w zbiorach państwowych i kościelnych.

W pierwszej części („Kształtowanie się stosunków między państwem a kościołami”) autor poddaje analizie podstawy prawne stosunków między państwem a kościołami w okresie feudalizmu, a następnie kapitalizmu. W okresie feudalizmu szczególnie kościół rzymskokatolicki korzystał z licznych przywilejów, co wynikało z uznania religii rzymskokatolickiej za religię stanu. Król wykonując prawo patronatu obsadzał stolice biskupie bez sprzeciwu Rzymu. Rewolucja w 1848 r., a następnie walka z kościołem pod koniec XIX w., doprowadziły do przyjęcia przez państwo systemu koordynacji, który wyrażał się uznaniem sześciu równouprawnionych wyznań. Wyznania te korzystały z pomocy państwa i nawiązywały ścisłą współpracę z władzami świeckimi. Jedynie w czasie krótkich rządów Węgierskiej Republiki Rad nastąpiło rozdzielenie kościoła od państwa i szkół od kościoła.

Druga część pracy została poświęcona głównym problemom stosunków prawnych między kościołami a państwem w okresie rządów Horthyego. Początkowo obowiązywały nadal stosunkowo liberalne przepisy dotyczące wolności wyznań, jednakże w miarę rozwoju faszystyzacji Węgier następowało w praktyce ich ograniczanie. Od 1942 r. zaczęły się ukazywać ustawy przeciwko wyznaniu mojżesz-

² Np. S. Łukomski, *Konkordat*, Łomża 1934, s. 219.

³ Warto tu wskazać chociażby na pracę J. Prunskisa, *Comparative law ecclesiastical and civil in Lithuanien concordat*, Washington 1945.

wemu, dając początek likwidacji wolności wyznań. Państwo faszystowskie związało się ściśle z hierarchią kościelną. Uznano osobowość prawną kościołów, a nawet zostały one uznane za organizacje prawa publicznego, udzielono szeregu przywilejów duchowieństwu (*privilegium fori*, *privilegium canonis*, *privilegium immunitatis*), a władze kościelne korzystały ze szczególnej ochrony prawnej. Autor wskazując na ściśle powiązania władz państwowych z kościelnymi uznał, że przepisy wydawane przez kościoły stanowiły w tej sytuacji specjalne źródło prawa, które miało duży wpływ na praktykę sądów powszechnych. Szczególne znaczenie miały przepisy kościoła protestanckiego, natomiast nie doszło do recepcji prawa kanonicznego, chociaż poszczególne kanony były stosowane w praktyce sądów świeckich na zasadzie obowiązującego prawa zwyczajowego i tą drogą weszły do ustawodawstwa węgierskiego.

W trzeciej części pracy autor przedstawił źródła dochodów kościołów w czasach feudalnych, a następnie zanalizował je szczegółowo w okresie rządów Horthyego. Dzielać kler na dwie grupy autor stwierdził, że hierarchia kościelna czerpała swoje dochody głównie z własności ziemskiej, która mimo reformy rolnej nie tylko nie utraciła swojego stanu posiadania, ale nawet powiększyła go o 3,6%. Wielka własność ziemska skupiała się głównie w rękach kościoła rzymskokatolickiego. Niższy kler zawdzięczał swoje dochody przede wszystkim patronom, a następnie wiernym, których obciążano podatkami kościelnymi wynoszącymi 100—600% podatków państwowych.

Szczególnie interesująca jest czwarta część pracy obejmująca zagadnienia państwowego patronatu. Autor zajął się przede wszystkim kwestią obsadzania stanowisk biskupich i słusznie stwierdził, że datą przełomową było ogłoszenie kodeksu prawa kanonicznego w 1919 r. Od tego czasu Watykan zastrzegł sobie wyłączne prawo nominacji biskupów i na Węgrzech dopiero po długotrwałych petrakcjach zgodził się w 1927 r. (tzw. *intesa semplice*) na uwzględnianie ewentualnych zastrzeżeń natury politycznej rządu w stosunku do kandydatów.

Pracę zamyka część piąta, na temat praw i przywilejów duchowieństwa w okresie rządów Horthyego, w której autor wskazuje na stopniowe opanowywanie życia publicznego przez kler i członków stowarzyszeń religijnych oraz na mechanizm ich współpracy z państwem faszystowskim.

Głęboka znajomość źródeł i obszernej literatury przedmiotu pozwoliła autorowi na opracowanie nie tylko stanowiska prawnego wyznań na Węgrzech, ale również praktyki stosowania norm prawnych. Ten duży wysiłek badawczy przyniósł cenne wyniki.

JERZY WISŁOCKI (Poznań)

Annali di Storia del Diritto, t. VII, Milano 1963, ss. 676; t. VIII, Milano 1964, ss. 434.¹

W nowszych rocznikach tego czasopisma przeważają — jak w latach poprzednich — publikacje mediewistyczne i romanistyczne. Redakcja kontynuuje wydawanie Włoskiej Bibliografii Historyczno-Prawnej i wydawanie średniowiecznych tekstów źródłowych, którym poświęcona jest zwykle końcowa część rocznika.

1. P r a w o r z y m s k i e. Różnice między prawem klasycznym a justyniańskim omawia Antonio Masi (*Retroattività della condizione e donatio mortis causa fra coniugi*, Annali, t. VII, s. 19—41) na szczegółowym przykładzie retroakcji warunku przy darowiźnie mortis causa (d.m.c.) między małżonkami. Analizuje odpowiednie fragmenty Digestów i dochodzi do wniosków odmiennych niż w dotychczasowej literaturze. Uważa, iż według źródeł justyniańskich warunek zawarty w d.m.c.

¹ Recenzja z poprzednich tomów — Czasopismo Prawno-Historyczne, t. XVIII, zesz. 1, s. 268 i n.